

Antun Petak

Institut za društvena istraživanja

Sveučilišta u Zagrebu

Z a g r e b

Jezički trg 4

Osmi svjetski kongres sociologije

TORONTO, 19—24. KOLOVOZA, 1974.

Organizacija Kongresa

Svjetski kongresi sociologije zbog isprepletenosti znanstvenog i izvanznanstvenog značaja ne mogu imati uglavnom samo radni karakter. Pa iako je tome tako, sudionici prethodnih skupova ovoga karaktera smatraju da je već prošli Sedmi svjetski kongres (Varna, 1970), po brojnosti sudionika toliko nadišao znanstveno-radni dio da je prerastao pretežito u svjetsku smotru sociologa i njihove četverogodišnje produkcije između dva sukcesivna kongresa, a što ponajprije ima manifestaciono obilježje. Neki sudionici idu i dalje, te navode da su svjetski kongresi danas, s jedne strane mjesta sastajanja managera u sociologiji za sklapanje širih znanstveno-istraživačkih poslova, a s druge, prigode na kojima mlađi sociolozi koji inače ne bi prošli kroz filtere na nacionalnim znanstvenim skupovima stječu poene za stvaranje znanstvene karijere. Ma koliko to bile zlobno-kritičke ili konstruktivno-kritičke pripomene, svi oni koji su bili na Kongresu u Torontu složiti će se da su sudjelovali na jednom »mamut-skupu« nad kojim i o kojem tijekom njegovog odvijanja nisu mogli steći potpuniji informativno-radni uvid. Znanstveni probitak mogao se doista ostvariti samo unutar nekog istraživačkog komiteta i putem komunikacije sa sociolozima iz svijeta koji se bave istom ili srodnom problematikom. Naravno, veoma mnogo već znači mogućnost uspostavljanja takvih kontakata i razmjene mišljenja.

Da bismo barem u izvjesnom smislu mogli predočiti složenost Osmog svjetskog kongresa sociologije evo nekih službenih podataka i naših procjena.¹

Kongres je u izvjesnom smislu organiziralo Međunarodno sociološko udruženje.² No, cjelokupnu organizaciju u Torontu (Kanada) vodio je Kanadski lokalni

¹ Službene podatke navodim prema *ISA — Newsletter*, No 7, a procjene su izvršene na temelju službenog finalnog programa Kongresa. S obzirom na ispuštanja programom predviđenih i održavanja naknadno dogovorenih skupova to su stvarno samo procjene.

² Međunarodno sociološko udruženje (International Sociological Association) osnovano je 1949. godine u Oslu (Norveška) pod pokroviteljstvom UNESCO-a. Zadatak mu je da razvija kontakte i suradnju između sociologa iz različitih zemalja, da potiče komparativna međunarodna istraživanja i razmjenu (širenje) znanstvenih informacija. Međunarodno sociološko udruženje sada ima 46 zemalja članica (na Osmom svjetskom kongresu u izvjesnom je smislu postavljeno pitanje članstva huntinog Čilea). To znači da ono ni izdaleka ne okuplja sve zemlje u kojima postoji sociologija. Dijelom je tome uzrok što neke zemlje (u Evropi su to primjerice Italija i Španjolska) nemaju nacionalna sociološka udruženja. Udruženje izdaje časopis *Current Sociology* (La Sociologie Contemporaine) i informativni bilten *Newsletter*, organizira međunarodne sastanke, kolokvije i kongrese.

Udruženje ima stalni sekretarijat. Sjedište sekretarijata 8 godina se redom do 1974. bilo je u Milanu (Italija), a sada je u Montrealu (Kanada). Adresa: I. S. A. *Executive Secretariat*, P. O. B. 719, Station »A«, Montreal, Québec, H3C 2V2, Canada.

Stvarni organizator kongresa bilo je Kanadsko udruženje za sociologiju i antropologiju (Canadian Sociology and Anthropology Association), čija je kandidatura 1970. prihvaćena na Sedmom svjetskom kongresu u Varni (Bugarska).

potkomitet (Canadian Local Arrangements Committee). Kongres je, osim plenarnih sjednica održan u prostorijama Sveučilišta u Torontu (University of Toronto). Mada ovi momenti mogu izgledati kao sporedni detalji oni to prestaju biti uzme li se u obzir da je Kongresu prisustvoavlo preko 3.000 delegata iz 80 zemalja.³

Tijekom Kongresa zasjedao je 31 istraživački komitet.⁴ Komiteti su prema službenim podacima organizirali 133 poslijepodnevne radne sesije u trajanju od oko 500 sati znanstvene diskusije (scientific discussion).⁵ Pored zasjedanja Kon-

³ Točan broj sudionika nije poznat. Prema podacima I. S. A. prikupljenim uključivo sa 21. kolovozom Kongresu su prisustvovala 2.942 osobe, od kojih 271 nije dala podatak o državljanstvu (podaci nisu sređeni prema mjestu boravka). Od 2.671 sudionika 1.479 bilo je iz Sjeverne Amerike (samo iz SAD 991), 78 iz Latinske Amerike (osim Meksika koji je sa 18 sudionika ubrojen u Sjevernu Ameriku), 902 iz Evrope (643 iz Zapadne, 223 iz Istočne — od toga 92 iz SSSR, te, konačno 36 iz Jugoslavije), 156 iz Azije, 31 iz Afrike i 25 iz Australije i Novog Zelanda.

⁴ Sociolozi u Međunarodnom sociološkom udruženju djeluju preko istraživačkih komiteta, koji su u pravilu formirani prema užoj disciplinarnoj podjeli sociologije. Kako je odlukom donijetom na Osmom svjetskom kongresu prestao djelovati Istraživački komitet za urbanu sociologiju (The Research Committee on Urban Sociology), a radila su dva nova (The Research Committee on Logical Methodology of Sociology, The Research Committee on Sex Roles in Society), to sada u okviru I. S. A. djeluju ovi komiteti (u zagradi su navedeni predsjednici i zemlje iz kojih dolaze):

1. *Armed Forces and Society* (J. Van Doorn, Nizozemska)
2. *Aspirations, Needs and Development* (privremeno P. — H. Chombart de Lauwe, Francuska)
3. *Community Research* (T. N. Clark, SAD)
4. *Sociology of Education* (privremeno P. Bourdieu, Francuska)
5. *Ethnic, Race and Minority Relations* (J. Rex, Kanada)
6. *Family Sociology* (J. Moge, SAD)
7. *Futures Research* (I. Bestuzhev-Lada, SSSR i J. Galtung, Norveška)
8. *History of Sociology* (S. Lukes, Engleska)
9. *Innovative Processes in Social Change* (nije izabran)
10. *Logical Methodology of Sociology* (S. Nowak, Poljska)
11. *Sex Roles in Society* (E. Boulding, SAD i A. Michel, Francuska)
12. *Sociology of International Relations* (F. Bourlatsky, SSSR)
13. *Sociology of Knowledge* (komitet će 1975. godine biti revidiran)
14. *Sociology of Law* (J. Glastra Van Loon, Nizozemska)
15. *Sociology of Leisure* (Ph. Bosserman, SAD)
16. *Sociology of Mass Communication* (J. Vidal Beneyto, Španjolska)
17. *Sociology of Medicine* (M. G. Field, SAD)
18. *Sociology of National Movements and Imperialism* (A. Abdel-Malek, Francuska—Egipat)
19. *Sociology of Organization* (privremeno M. Crozier, Francuska)
20. *Political Sociology* (J. Linz, SAD)
21. *Sociology of Poverty, Social Welfare and Social Policy* (nije izabran)
22. *Psychiatric Sociology* (J. A. Clausen, SAD)
23. *Regional and Urban Development* (R. Pahl, Velika Britanija)
24. *Sociology of Religion* (H. Mol, Kanada)
25. *Sociology of Science* (R. Merton, SAD)
26. *Social Ecology* (M. Dogan, Francuska)
27. *Sociolinguistic* (R. Kjolseth, SAD)
28. *Sociotechnics* (A. Podgorecki, Poljska)
29. *Sociology of Sport* (G. Luschen, SAD)
30. *Social Stratification* (K. Svalastoga, Danska)
31. *Sociology of Work* (Y. Kulpinska, Poljska)
32. *Sociology of Migration* (A. H. Richmond, Kanada)

Uočavaju se prekrivanja između pojedinih komiteta. Do toga dolazi zbog konceptijskog neslaganja pojedinih značajnih grupa sociologa, koji su u mogućnosti izboriti formiranje posebnog komiteta. Karakteristično je, međutim, da u popisu ne postoji komitet za samoupravljanje, čije su formiranje još na kongresu u Varni predložili Rumunji (!).

⁵ Finalnim programom rada bile su predviđene ukupno 293 sesije tijekom Kongresa:

Oblici rada	Skupovi		
	Radni	Manifestacioni	Ukupno
Plenarne sjednice	4	2	6
Organi ISA	8	4	12
Radne grupe (14)	47	3	50
Okrugli stolovi (9)	11	1	12
Istraživački komiteti (32)	137	5	142
Simpoziciji (6)	13	—	13
Ad hoc grupe (18)	32	—	32
Specijalne sesije (17)	26	—	26
Ukupno	278	15	293

Pretpostavimo li da je i prijednevni rad trajao 500 sati, proizlazi da je Kongres radio oko 1.000 sati. Ukupni troškovi održavanja iznosili su 38.457 US dolara (ne uključujući, naravno, troškove samih sudionika, osim kotizacije i članarine).

gresa u tzv. radnom dijelu, u Torontu su održani i brojni sastanci organa Međunarodnog sociološkog udruženja.⁶ Tom su prilikom izabrani i članovi novih organa I. S. A. za razdoblje 1974—1978.⁷

Karakteristično je da na Kogresu nije donijeta odluka o mjestu održavanja i temi idućeg, Devetog svjetskog kongresa sociologije (1978). To je prepušteno Izvršnom odboru, koji odluku treba donijeti u svibnju 1975. godine na svojoj sjednici u Parizu.

Mada na završnoj plenarnoj sjednici (24. kolovoza) nisu razmatrana pitanja koja se odnose posebno na organizaciju Osmoga svjetskog kongresa dužni smo se na njoj ponešto detaljnije zadržati zbog značajnosti objelodanjenih odluka i zaključaka. Ponajprije, ti se zaključci odnose na buduće znanstvene sociološke skupove, zatim na ravnopravnu zastupljenost predstavnika regija i sociologinja u upravi različitih tijela Međunarodnog sociološkog udruženja, te konačno na usvajanje apela UNESCO-u kao pokrovitelju povodom situacije u Čileu. S obzirom na karakter rada svjetskoga kongresa opći je stav da se ubuduće preferiraju regionalni skupovi sociologa. Zaključeno je da u dosadašnjem razdoblju nije bila osigurana dovoljno ravnopravna zastupljenost predstavnika različitih regija i sociologinja u tijelima I. S. A., te da se prilikom budućih izbora tim pitanjima posebna pažnja.⁸

Sa širem stajališta poseban značaj ima apel sudionika Kongresa svjetskoj javnosti povodom bestijalnih divljanja fašističke hunte u Čileu. Treba podvući da je tekst apela nedvosmislen u kvalifikaciji, političkoj i moralnoj zbivanja u Čileu, te osudi hunte kao fašističke. Ovaj izraz solidarnosti sa čileanskim kolegama i zabrinutost za goli život svih naprednih Čileanaca, potvrda je progresivne orijentacije i humanističke opredijeljenosti sudionika Kongresa. Tekst, kojega je na prijedlog Ulfa Himmelstranda usvojio Savjet Međunarodnog sociološkog udruženja (The ISA Council), glasi:

»Međunarodno sociološko udruženje sa zasjedanja na svom VIII. svjetskom kongresu u Torontu, Kanada, od 19—24. kolovoza 1974, prosljeđuje ovaj apel UNESCO-u i prosvjeduje zbog situacije primjene nasilja u Čileu, a koja je izazvana brutalnim instaliranjem fašističke hunte ognjem i mačem dne 11. rujna 1973, i tim povodom izjavljuje:

Budući da brojne nepristrane međunarodne komisije znanstvenika, pravnika, crkvenih velikodostojnika i drugih, izvještavaju da hunta egzekucijama po kratkom postupku, samovoljnim masovnim hapšenjima, dugotrajnim pritvorom bez istrage, te torturom, totalnim nasiljem krši Deklaraciju Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima;

Budući da UNESCO-va Latinsko-američka škola društvenih znanosti u Santiagu (FLASCO), Latinsko-američki savjet društvenih znanosti (CLASCO), Latinsko-američki kongres sociologije sa svoga zasjedanja 1974, i Međunarodni sociologijski institut (The International Institute of Sociology) sa svog skupa u Algiersu, izvještavaju o sistematskoj represiji sociologije i srodnih disciplina u Čileu;

⁶ U Torontu su zasjedala sva tijela ISA: Izvršni odbor (Executive Committee), Istraživački savjet MSU (Research Council of ISA), Savjet delegata (Council of Delegates), Istraživački komiteti (Research Committee) i Komitet za nominaciju (Nominating Committee). Naravno, neka tijela djeluju samo na kongresima.

⁷ Predsjednik MSU do ovoga Kongresa bio je *Reuben Hill* (SAD), a tajnik Izvršnog komiteta *Guido Martinotti* (Italija). Na kongresu posebno je zanimanje pobudio izbor članova Izvršnog komiteta, te predsjednika i podpredsjednika Međunarodnog sociološkog udruženja.

Za predsjednika MSU izabran je *M. Thomas Bottomore* (Velika Britanija), a za podpredsjednike: *Anouar Abdel-Malek*, predsjednik Potkomiteta za program kongresa (Francuska-Egipat), *Ulf Himmelstrand*, predsjednik Potkomiteta za članarinu i financije (Švedska) i *Alain Touraine*, predsjednik Potkomiteta za koordinaciju istraživanja (Francuska).

⁸ Posebnu draž završnoj je sjednici dalo spontano istupanje sociologinja, koje su na tragu teme sjednice koja je prethodila zatvaranju Kongresa (Jednakost kao sociologijsko pitanje: teorijski i empirijski problemi), postavile pitanje rasprave jednakosti na razini globalnoga društva, kad sociolozi (koji su za to stručnjaci) nisu riješili pitanje nejednakosti u vlastitim redovima (potiskivanje i zapostavljanje žena-sociologa).

Mi, kao sociolozi, pridružujemo svoj glas ovim općim osudama postojeće državne represije u toj zemlji; još određenije, osuđujemo imenovanje vojnih rektora na svim čileanskim sveučilištima, samovoljan izgon studenata i profesora, samovoljno zatvaranje odjela i instituta društvenih znanosti, vojnu reorganizaciju afirmiranih nastavnih planova, cenzuru istraživanja i objavljivanja rezultata, te zavođenje indeksa knjiga na svim sveučilišnim knjižnicama.

Mi smo zabrinuti ne samo zbog pojačavanja gušenja akademske slobode, nego i za tjelesnu sigurnost, dapače, za goli život pripadnika naše profesije u Čileu, čiji se državni organi, čini se boje da javne službe i narodna prosvjeta budu dostupne našoj znanosti. Na nesreću ta tragična situacija egzistira i u ostalim latinsko-američkim zemljama.

Mi zbog toga tražimo:

da CLODOMIRO ALMEIDA, bivši direktor The School of Sociology, University of Chile, i bivši ministar vanjskih poslova, bude odmah oslobođen zatočeništva i nehumanih uvjeta u koje je stavljen prije godinu dana;

i da svi ostali pohapšeni i protjerani kolege i njihovi studenti budu ponovno postavljeni i vraćeni bez daljnjeg proganjanja.«

Obrada teme Kongresa »Znanost i revolucija u suvremenim društvima«

Tema Osmog svjetskog kongresa sociologije bila je, kako je poznato, »Znanost i revolucija u suvremenim društvima«. Pojedincu je, naravno, nemoguće cjelovitije prikazati obradu ove teme. Slijedeći naše pripomene o organizaciji rada Kongresa jasno proizlazi da cjelovit prikaz rada Kongresa na temelju poduljeg studijskog izučavanja može dati samo grupa sociologa. Pored mnogovrsnosti organizacionih oblika rada, višeznačnosti promatrane znanstvene i stručne problematike, te polifunktionalnosti čitava Kongresa, pojedincu jedino preostaje da iznese izvjesnu vlastitu impresiju i prosudbu.

Tema »Znanost i revolucija u suvremenim društvima« pretresana je ponajprije, na četiri plenarna zasjedanja posvećena problemima: *Društveni aspekti znanstvene i tehnološke revolucije*, *Sociolozi u svijetu koji se mijenja: promatrači ili sudionici?*, *Populacione promjene i društveni razvitak*, te *Jednakost kao sociološki predmet: teorijski i empirijski problemi*. Međutim, u odnosu na cjelokupni program Kongresa, to je vremenski — ali ne i po doprinosu obradi teme — veoma mali dio cjelokupne znanstvene diskusije.⁹

⁹ Doista je, zbog preopsežnosti, nemoguće navesti niti popis tema i podtema koje su — bilo strogo unutar opće teme Kongresa ili čak potpuno izvan nje — razmatrale radne grupe, okrugli stolovi, istraživački komiteti, simpoziji, posebna zasjedanja (special sessions) i ad hoc grupe. Kako nisam u mogućnosti iole cjelovitije prikazati rad Kongresa pobrojati ću barem nazive nekih tema i podtema.

Četrnaest radnih grupa pretresalo je teme: »Znanost, tehnologija i novi oblici društvene diferencijacije i socijalne integracije«, »Funkcije i promjene sistema moći«, »Znanost, tehnologija i nova zvanja«, »Znanost, tehnologija i problemi obrazovanja«, »Sociologija znanstvene i tehnološke strategije«, »Društveni odnosi i problemi ličnosti u tehnološkom društvu«, »Industrijsko liderstvo, poduzetništvo i ekonomski razvoj«, »Sociologija treće životne dobi«, »Problemi mladih«, »Društvene klase u usponu, na vlasti i na zalazu u svijetu«, »Komparativna sociologija civilizacija«, »Uloga sindikata u suvremenim društvima«, »Promjene uloge žene u svijetu rada i u obitelji«, »Problemi tehnološke inovacije u neindustrijaliziranim zemljama«.

Za devet okruglih stolova sociolozi su razmatrali teme: »Postoji li kriza u sociologiji?«, »Konstrukcija socijalnih indikatora«, »Nove tehnologije i mogućnosti promjena radnih uvjeta u industriji«, »Za sociologiju inteligencije«, »Kvaliteta života«, »Ponovno oživljavanje etničke i nacionalne identifikacije«, »Međunarodne napetosti i disharmonija«, »Poteškoće međunarodnih istraživanja u društvenim znanostima«, te »Funkcije školskoga sustava«.

Kako već samo pobrojavanje naziva istraživačkih komiteta zauzima čitavu stranicu, navođenje tema i podtema u kojima su oni raspravljali zahtijevalo bi sigurno slijedeće dvije stranice. Stoga radi ilustracije navodim neka pitanja kojima su dio svoga vremena posvetili pojedini komiteti: »Znanost i revolucija u suvremenom obiteljskom životu« (*Sociologija obitelji*), »Inovacija i društveni problemi« (*Procesi inovacija i društvena promjena*), »Unutrašnja migracija: industrijska i post-industrijska društva« (*Sociologija migracija*), »Nacionalni pokreti i socijalne revolucije« (*Nacionalni pokreti i imperijalizam*), »Intelektualci i politika« (*Politička sociologija*), »Nejednakosti u trećem svijetu« (*Sociologija bijede*), »Društvena struktura i ličnost« (*Sociologija psihijatrije*), »Strategije ekonomskog i urbanog rasta: alternative i mogućnosti za društva trećega svijeta« (*Sociologija regionalnog i urbanog razvitka*), »Znanstvena i kulturna revolucija i njezin utjecaj na religije« (*Sociologija religije*), »Spoznajne i društvene strukture u znanstvenom razviku« (*Sociologija znanosti*), »Odnosi među spolovima i socijalna politika« (*Uloge spolova u društvu*), »Percipiranje kvalitete okoliša i mjerenje kvalitete života« (*Društvena ekologija*), »Industrijalizacija, urbanizacija i jezik« (*Sociolingvistika*), »Društveni znanstvenici, intelektualci i stvaraoči po-

Ako čovjek kao pojedinac i nije dorastao prikazu cjelokupne problematike, dužan je ipak u načelu odgovoriti na osnovno pitanje: *kako su sudionici — barem plenarnih zasjedanja — pristupili ulozi znanosti i revolucije u društvu, odnosno je li Kongres u tom pogledu donio nešto novo?* Ako je suditi po prvoj plenarnoj raspravi koja je najneposrednije trebala odrediti okvir motrenja teme onda presranje pod nazivom *Društveni aspekti znanstvene i tehnološke revolucije* — a to se dogodilo i na drugim skupovima — nije pridonijelo niti produbljivanju, a niti smanjenju razlika u shvaćanju cjelokupne ove problematike. Naprosto, ponovljeni su dobro poznati više ili manje kontroverzni stavovi. *Ramkrishna Mukherjee*, predsjednik (Indija), potpredsjednici *Ulf Himmelstrand* (Švedska) i *Rudi Supek* (Jugoslavija), glavni izvjestilac *Radovan Richta* (Čehoslovačka), sekretar u toku pripreme sjednice *Yogendra Singh* (Indija), te sudionici *Ralf Dahrendorf* (Savezna Republika Njemačka), *M. H. Rutkevich* (SSSR) *Kazuko Tsurumi* (Japan), i *Alain Touraine* (Francuska), vježivali su se u kraćim ili duljim eksplikacijama na izlaganja prethodnika. Ali premda se tako stjecao dojam prisutnosti dijaloške forme, stvarno je to ponajprije bio skup koncepcija prezentiranih u obliku sukcesivnih — s obzirom na efekt — nezavisnih monologa.

Za *R. Mukherjeea* dva su pitanja bitna u analizi suvremenosti: (a) je li postojeća kriza rezultat konfliktnih sistema, i (b) je li proces o kojem govorimo rezultat konflikta socijalisti — kapitalisti (socijalizam — kapitalizam) na svjetskoj razini? Tri su točke na koje treba obratiti pažnju: (1) je li kriza sa jednog više antropološkog stajališta rezultat konflikta ljudskih vrijednosti; (2) je li kriza rezultat postojanja kontroverznih mentalnih orijentacija otuđenog čovjeka; i (3) je li kriza uvjetovana znanstvenom i tehnološkom revolucijom? Za svijet sutra bitna su pitanja: (a) što će stvarno biti, i (b) što želimo biti? Na ta bi pitanja, po mišljenju ovog indijskog sociologa, trebalo odgovoriti da bi se sagledao društveni značaj znanstvene i tehnološke revolucije, jer samo ona mogu omogućiti da se vidi najvažnije u kontroverznoj slici suvremenog čovjeka.

R. Richta (u nas poznat po prijevodu svoga djela¹⁰) pošao je od teze da znanstveno-tehnološka revolucija mijenja bit socijalne teorije. U svom referatu konstatirao je da o značaju znanstveno-tehnološke revolucije za suvremeno društvo postoje heterogene teorijske koncepcije, počam od tehnološkog determinizma pa do antropološkog subjektivizma ili skepticizma. Stavljajući težište na dijalektiku razvoja proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa i motreći društvene proizvodne snage uočiti će se drugačiji značaj znanstveno-tehnološke revolucije unutar marksističko-lenjinističke provenijencije, nego unutar Weberova tradicionalnog znanstvenog sistema i u društvima koja ne počivaju na društvenom vlasništvu. Pripominjući da društveni razvitak čovjeka ovisi o razvoju proizvodnih snaga, kao što razvoj

litike: »interdisciplinarni pregled« (*Sociotehnika*), »Sport i slobodno vrijeme u razvoju industrijskog društva« (*Sociologija sporta*), »Klasna politika, stara i nova« (*Socijalna stratifikacija*), »Tehnološki i znanstveni progres te smisao rada« (*Sociologija rada*), itd.

Putem šest *simpozija* analizirani su problemi: »Komparativna analiza razvitka sociologije kao discipline«, »Epistemologija sociološke spoznaje«, »Nacionalna zavisnost i nezavisnost«, »Istraživanje procesa donošenja odluka«, »Formalizacija u sociologiji«, te »Programiranje i kompjuterizacija u sociologiji«.

Sedamnaest *posebnih zasjedanja* bilo je posvećeno pitanjima: »Suvremeno istraživanje kanadskog društva«, »Društveni razvitak i ekološki procesi«, »Pitanja i problemi sociologije medicine«, »Međunarodno istraživanje javnog mnijenja«, »Dogovor izdavača u području sociologije«, »Problemi znanstvenog informiranja u području sociologije: neke zapreke komunikacije u sociologiji i pokušaji njihovog prevladavanja«, »Sociologija spoznaje«, »Sociologija i ekologija«, »Problem nastave sociologije prava«, »Društvena znanost kao transnacionalna zajednica: problemi asimetrije, ideologije, nacionalizma i zajedništva«, »Sociologija u UNESCO-u i međunarodnim organizacijama« »Konferencija o arhiviranju podataka i programu bibliotečne službe«, »Sociologija mira i nenasilja«, »Nastava sociologije u otvorenom sveučilišnom multi-medija sustavu«, »Poseban skup o poljskoj etničkoj grupi u Kanadi«, »Etnički i rasni jaz te nacionalna integracija«, i »Društvene strukture, kultura i društvena promjena«.

Konačno, osamnaest *ad hoc grupa* — koje su se u nizu navrata pokazale izuzetno dinamičnim oblikom rada — atakiralo je niz složenih područja: »Sociologija devijacija i društvene kontrole«, »Slika svijeta u 2.000. godini«, »Sociologija omladine«, »Teorija i istraživanje otuđenja«, »Sociologija katastrofa«, »Metodologija primijenjenog istraživanja u službi društvenih potreba«, »Istraživanje društvene mreže (mrežni pristup društvenoj strukturi, moći i promjena)«, »Ekonomija i društvo«, »Budžet vremena«, »Koncepcija sistema društvene moći i strukture kontrole u društvu«, »Sociologija umjetnosti«, »Analiza prirodnog reda«, »Znanstvena i tehnološka revolucija i duhovna kultura«, »Uvjeti zapošljavanja sociologa«, »Milje za sirotinju«, »Evolucija sociologije u razvijanju Balkana i područja Mediterana«, te »Sociologija i zemlje u razvoju«.

¹⁰ U pitanju je djelo grupe autora pod rukovodstvom Radovana Richta: *Richta, Radovan i suradnici. Civilizacija na raskršću*, Društvene i ljudske posljedice naučnotehničke revolucije, Komunisti, Beograd 1972.

proizvodnih snaga ovisi o razvoju čovjeka, Richta se usredsredio na značaj znanstveno-tehnološke revolucije za društveni položaj različitih društvenih grupa u kapitalizmu i socijalizmu. Posebice se pri tom zadržao na klasnom antagonizmu, kontrastu u obrazovanju, društvenim životnim uvjetima i socijalnoj strukturi, kada se govori o radničkoj klasi i njezinoj društvenoj ulozi.

Bit Richtinog izlaganja bila bi: znanstveno-tehnološka revolucija uvjetuje razvoj proizvodnih snaga, tj. stimulira materijalnu osnovicu u društvu za prijelaz kapitalističkog u komunističko društvo, jer nas na to upućuje poznati zakon da proizvodne snage i proizvodni odnosi — pošto su proizvodne snage došle do tog stupnja razvoja da im postojeći proizvodni odnosi predstavljaju preuzak okvir i sputavaju ih u daljnjem rastu — dolaze u sukob, nepomirljiv sukob u kojem se ruše stari proizvodni odnosi i izgrađuju novi.

U svojoj kratkoj diskusiji *R. Dahrendorf* se ograničio na opservacije o mesijanizmu znanosti i odnos znanosti i politike. Naime, ako 70% industrijskih poduzeća u razvijeni mzemljama unutar svojih okvira razvija znanstveno-istraživački rad, postavlja se pitanje što to znači za ljude koji rade u svijetu monopola? Dva-deseto stoljeće, kao vijek društva profita, usmjeravano opsesijom ekonomskog rasta nužno je izazvalo problem energetike i ekologije. Ti su problemi signifikantni simptomi za individualni čovjekov život i za društvo uopće. Koja je uloga znanosti u tome? Dahrendorf odgovara: ključna, ali ne nezavisna od politike. Budući da je politička akcija vezana uz ideju akceleracije, bezuvjetnog progressa, nužno je razmotriti negativne konsekvence koje proizlaze iz formiranja kompetitivne populacije. Odnos između znanosti i politike, znanstvenika i političara je paradoksalan jer birokratizirana državna uprava borbu protiv politizacije znanosti smatra subverzijom nacionalnih interesa, a znanstvenike i nastavnike subverzivnom grupom.

Prema *M. H. Rutkevichu* znanstveno-tehnološka revolucija put je brzog ukupnog društvenog, a ne samo industrijskog razvoja, kako se to motri u zapadnoj sociologiji. Naime, kako ona u biti znači transformaciju proizvodnih snaga društva to nužno u datim povijesnim uvjetima zadire u sve društvene aspekte. U okviru poznatog sukoba *kapital — rad* tako ova revolucija služi u kapitalizmu vladajućoj klasi, a u socijalizmu svakom članu društva. Drugačiji odnos prema znanstveno-tehnološkoj revoluciji, kritičko razmatranje njezinih socijalnih konsekvenci, završava u apstraktnom humanizmu i duboko je antiznanstven. Naprosto zato što je ta revolucija čak uvjet moralnog i kulturnog progressa (inače teza *A. Tojnbija*).

Svoju izuzetno kritički intoniranu opservaciju *A. Touraine* temeljio je na tezi da je znanstveno-tehnološka revolucija avantura pragmatičkoga uma. Kao takva ona nije eo ipso faktor društvenoga progressa i vezuje se uz znanstvenu i tehnološku politiku. Pomna analiza pokazuje da su mnoge prividno racionalne stvari, koje se uz ovu revoluciju vezuju, jednostavno artifičijednosti. Stoga je *Tcurname* bio sklon znanstveno-tehnološku revoluciju ocjeniti faktorom ideologijske tolerancije i približavanja velikih društvenih sistema.

Y. Singh zadržao se na pitanjima institucionalizacije znanosti i tehnologije u različitim društvima, jer se socijalni i kulturni kontekst znanstvene i tehnološke revolucije u razvijenim zemljama razlikuje od uvjeta u nerazvijenom dijelu svijeta. On je to vezao uz nov način uspostavljanja međunarodne dominacije, pa i neokolonijalizma (kroz tzv. znanstveno-tehnološku ovisnost), suprotnih univerzalističkoj prirodi znanosti, odnosno ideji društvenog progressa i jednakosti za sve u svijetu na kojoj se ona temelji. Na niz problema može se ukazati razmotri li se prostorna distribucija, te životni i radni uvjeti znanstvenika. U razvijenim zemljama svijeta živi 95% ukupnog broja znanstvenika, a onih 5% u zemljama u razvoju žive u uvjetima dubokih socijalnih kontradikcija, a radni uvjeti su im takvi da stvaraju »rural science« (u nas bi se to ponajbolje moglo prevesti sa »resavska škola«). Razvijajući svoju tezu *Singh* zaključuje da će znanstveno-tehnološka revolucija u zemljama Azije i Latinske Amerike, zbog promjena koje izaziva u svim porama društva, nužno biti vezana uz socijalnu revoluciju.

Japanska sociologinja *K. Tsurumi* pozabavila se društvenim aspektima znanstveno-tehnološke revolucije u Kini i Japanu ukazujući na značaj odnosa između dominantnog životnog modela i znanstveno-tehnološke revolucije u konkretnim društvima. Ona se distancirala od stava da se znanstveno-tehnološka revolucija u mnogim zemljama svodi samo na industrijalizaciju. Dok je znanstveno-tehnološka

revolucija u SAD nastala u okviru postojećeg životnog modela, u druge se kulture, postojeći socijalni okvir, unosi importom i imitacijom (imitativni model), kao što je to slučaj sa Japanom. Kineski put industrijalizacije veoma je zatvoren. Zadržavajući se na poluciji kao kriteriju i posljedici, izostajanje zagađivanja okoline u Kini u odnosu na Japan protumačila je (a) općenito niskom razinom industrijalizacije, i (b) društvenim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju u Kini, odnosno konfliktom privatnog vlasništva i ugrađenog profiterskog ekspanzionističkog industrijskog mentaliteta, na jednoj i modelom dominantne kulture, na drugoj strani. K. Tsurumi insistira da se prilikom uvođenja ove inovacije uvažavaju socio-kulturne specifičnosti zemalja, jer se pozitivni učinci mogu postići samo ako dođe do integracije u obliku »ethno-science-technological revolutions«.

Analitički razmatrajući dominantne ideje prethodnih diskutiranih *U. Himmelstrand* se suprotstavio funkcionalističkim — kako ih nazvao — zapadnim i istočnim mistifikacijama znanstveno-tehnološke revolucije. Richta je prema njemu Marxovu teoriju proizvodnih snaga i odnosa proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa iznio u reduciranom obliku, jer nije uvažio relativno autonomno reproduciranje društvene superstrukture, odnosno autonomiju proizvodnih odnosa. Tako je zapao u zatvoreni krug krutog i jednosmjernog determinizma proizvodnih odnosa i proizvodnih snaga. Posebice se to pokazuje u društvenom planiranju u suvremenom svijetu. Tehnokraci se pozivaju na znanstveno-tehnološku revoluciju, a neposredne društvene konsekvence takvog planiranja dobro su nam poznate: reproduciranje postojeće društvene superstrukture. Rješenje je u planiranju zasnovanom na participaciji svih društvenih subjekata.

Uopće, cjelokupni način razmatranja ove problematike trebalo bi izokrenuti i poći od ljudskih potreba i interesa. Naime, dublje sagledavanje pokazuje da je tobožnji znanstveno-tehnološki univerzalizam zapravo partikularizam privilegiranih. U tom svjetlu sagledao je i tezu o etnoscijentizmu, koju je postavila za razinu lokalne zajednice K. Tsurumi, pripominjući da lokalnu razinu nije moguće razmatrati izvan logike velikih sistema.

R. Supek smatra da se u osnovi znanstveno-tehnološke revolucije nalazi racionalni instrumentalizam i tehnološki racionalizam. Izlaganja o društvenim konsekvencama znanstveno-tehnološke revolucije, prema njemu, izražavala su prisustvo racionalnog instrumentalizma. Sve su se rasprave svele na razmatranje unutar sistema koji su nam poznati kao kapitalizam i etatistički socijalizam, gdje je demokracija svedena na tehnokratski odnosno državni aparat. Rasprave — do kritički intoniranih diskusija — bile su ideološki opterećene i nužno završile u mistifikaciji znanstveno-tehnološke revolucije, jer nisu sagledale tko odlučuje o društvenoj reprodukciji. Nije pokazano da u jednom slučaju odlučuje elita, a u drugom administrativni aparat u ime avangarde. Zato su društveni progresi i oslobođenje čovjeka zapravo pitanja podruštvljenja odlučivanja o društvenoj reprodukciji.

U svojoj zaključnoj riječi *R. Mukherjee* posebno se zadržao na pitanju transfera suvremene tehnologije u nerazvijene zemlje trećega svijeta. On smatra da prava revolucija u tim zemljama može početi tek onda kada etno-grupe interioriziraju temeljne zasade znanstveno-tehnološke revolucije. Pri tom uvijek treba voditi računa da se taj proces odvija u konkretnim historijskim i društvenim uvjetima tj. ne samo o nekim općim zakonima koji se u ta društva unose znanstveno-tehnološkim transferom, nego i o posebnim zakonima koji u tim zemljama nastaju u tom procesu. To je fundamentalno pitanje, jer se ova problematika ne može razmatrati izvan aspekata socio-kulturne integracije i homogenizacije društava. Izučavanje difuzije inovacija pokazuje da ni jedna velika zemlja sve što se uz konkretne inovacije vezuje nikada ne unosi u svoj socio-kulturni prostor. Ona te vrednote transformira, prilagođava svojoj kulturi i temeljnom socio-kulturnom sistemu, jer bi se inače raspala. Zato će u ovom procesu širenja znanstveno-tehnološke revolucije prema *R. Mukherjeeu* sve one zemlje koje neće sačuvati svoju kulturnu homogenost nužno biti kolonizirane.

Što reći o bitnim značajkama ove debate? Pitanje je to složenije jer odgovor na njega u izvjesnom smislu zahtijeva sažetu ocjenu pristupa znanstveno-tehnološkoj revoluciji.

Ponajprije, znanstveno-tehnološka revolucija javila se ovdje kao svojevrsan oblik ideologije. Ta je revolucija logika velikih sistema, kako na Zapadu tako i na

Istoku, gdje se na tragu bezgraničnog optimizma u napredak pomoću tehnike svi društveni problemi reduciraju na jednostavno usavršavanje. U tom smislu stoji ocjena koju je za dominantan smjer rasprava na Istoku i Zapadu dao A. Touraine.

Nadalje, posebne se kritičke primjedbe mogu staviti na tezu (Richta, Rutkevich) o znanstveno-tehnološkoj revoluciji kao osnovnoj strategiji daljnjeg razvoja socijalizma. Ta je teza logična konsekvenca poistovjećivanja društvenoga napretka i razvoja materijalnih proizvodnih snaga, čime se socijalna revolucija stavlja u drugi plan.

To dobrim dijelom proizlazi iz koncepcije tzv. vrijednosne neutralnosti tehnike, prema kojoj tehnika nije ništa drugo do li puko sredstvo posredovanja između potrebe i cilja, koji je jedini vrijednosno obojen. Višestruke su opasnosti koje se u tome kriju. Prvo pitanje je: što se događa sa ciljem? Prema spomenutoj koncepciji primjena tehnike kao načina zadovoljavanja potrebe uopće ne bi mijenjala cilj. Pokazuje se, međutim, da sam cilj počinje poprimiti obilježja tehnike, tj. da i on sam postaje dobrim dijelom sličan sredstvu koje se primjenjuje za njegovo postizanje. Ta je pojava dobro poznata, a izlaganja pojedinih diskutiranih samo su je na svoj način još jednom potvrdila. Na tom se tragu onda postavlja pitanje: postoje li različiti načini zadovoljavanja potreba? Jer ako postoji samo jedan način svaka daljnja rasprava otpada. Međutim, bit je pitanja i ponešto drugačija: proizvodi li suvremeni kapitalizam samo sredstva za zadovoljavanje potreba ili pak proizvodi same potrebe? Naime, znanstveno-tehnološka revolucija kao i cjelokupna suvremena tehnika njegovo je čedo. Kako kapitalizam kao ekonomija profita ili proizvodnje radi proizvodnje nužno mora proizvoditi i potrebe, to preuzimanje njegove tehnologije znači ujedno i preuzimanje ne samo načina zadovoljavanja, nego i potreba koje — ukoliko izostane transformacija prema kriterijima ili sistemu socio-kulturnih vrijednosti konkretnog društva — nemaju mjesta, a uslijed čega kroz određeno vrijeme dolazi i do društvenog privilegiranja onih grupa koje te potrebe mogu zadovoljiti.

Tako, mada se inače tehnika smatra univerzalnom, općeljudskom stvari, znanstveno-tehnološka revolucija nije ništa drugo do li odnos prema čovjeku. Znanstveno-tehnološka revolucija jest nova, ali građanska stvar. Svaka apologetika višestruko je tu opasna. Naime, tehnika s kojom danas imamo posla izraz je orijentacije koja ide za potčinjavanjem svijeta, eksploatatorskim odnosom prema prirodi. Opasnost se ne krije samo u uništavanju prirode kao čovjekova anorganskog tijela, nego i u tome što se ova tendencija potčinjavanja prirode generalizira na čovjeka i društvo.

Marx govori o čovjekovom prepuštanju posredovanja između potreba i cilja stroju. I uz to vezuje oslobađanje čovjeka od rada, za slobodno vrijeme. Sociologija razmatrajući to pitanje govori o tehničkoj civilizaciji, čija je vrijednosna orijentacija nezaobilazan problem, i to što i kako učiniti da bismo u novoj tehničkoj sredini integrirali društvene strukture. Naime, razvoj je rezultirao izvjesnim oslobađanjem struktura i čovjeka od struktura, a time i povećanjem mogućnosti manipuliranja njihovom integracijom. Osamostaljivanje struktura javilo se u obliku privatizacije čovjeka. Privatizirani čovjek postaje predmetom manipulacije, jer je izgubio rezistenciju koju prema manipulaciji ima dotle dok je u grupi. Tako se dinamički zakon razvitka ljudskoga društva pojavno očituje kao pasivizacija i privatizacija koje omogućuju proboj tehničke ideologije i manipuliranje društvenom akcijom. Premda ljudske potrebe nisu nešto konstantno i jednom zauvijek dano u ljudskoj prirodi, nego su i one same stvar vrijednosti i vrijednosnih sistema, očito je da unatoč mnogoznačnosti konkretnih efekata znanstveno-tehnološke revolucije, društveni napredak nije pitanje znanstveno-tehnološke revolucije kao osnovne proizvodne snage, nego je to pitanje epohalne akcije revolucionarnog proletarijata kao proizvodne snage ljudske povijesti.

Prem tome, temeljno je pitanje: koliko proizvodne snage uvjetuju proizvodne odnose? Ovaj je problem izuzetno složen a da bismo ga mogli temeljitije razmotriti. Na razini šturih natuknica mora se konstatirati da znanstveno-tehnološka revolucija izaziva promjene u sadržaju i strukturi rada — izražene primjerice kao intelektualizacija radne funkcije — koje se reperkutiraju na društvenu strukturu. Tako se događa da se dio tradicionalnog proletarijata postepeno isključuje iz proizvodnje, a uključuje se novi tehnički kadar. Razvoj proizvodnih snaga očituje se

i u općem porastu obrazovanosti pučanstva, itd. Prihvatimo li tezu da razvoj proizvodnih snaga pridonosi dokidanju proizvodnih odnosa koji im se počinju javljati kao okovi, onda bi do toga nužno morala voditi i znanstveno-tehnička revolucija sa enormnim razvojem proizvodnih snaga, odnosno znanosti i obrazovanja kao tzv. »personaliziranog vida« proizvodnih snaga. Postavlja se, međutim, pitanje što se stvarno događa sa novim tehničkim kadrom sa stajališta društvene akcije. Zamijećeno je da u automatiziranoj proizvodnji stvarno dolazi do veće integracije sa radništvom. Iako radnici tu ponajčešće obavljaju intelektualan rad subjektivno se on tako teško podnosi da se oni mnogo radije prebacuju na mehanizirani ili tzv. spinalni rad. Međutim, u zapadnom svijetu (gdje je to S. Mallet uočio) tehnički se kadar integrira s radnicima objektivno zbog odgovornosti za vrlo skupe strojeve, premda sam tehnički kadar potječe iz građanske klase. Ma koliko tehnički kadar bio značajan, bjelodano je da on ne može stvoriti nikakvu novu vrijednost ukoliko ne dođe u doticaj s radničkom klasom kako bi se to oplodilo. Tako objektivno postoje dva izlaza: ili će tehnički kadar kao svoj strateški cilj prihvatiti pripadništvo građanskoj klasi, tj. zadržavanje postojeće socijalne hijerarhije, ili pak će se okrenuti i kao strateški cilj prihvatiti približavanje radničkoj klasi i time zajedno s njom ući u borbu za samoupravljanje ili preuzimanje kontrolne uloge, najprije u proizvodnji, a onda u čitavom društvu. Prema tome, proizvodni odnosi i koncepcija strateškog cilja utječu na proizvodne odnose, također, a ne samo da ih determinira razvoj proizvodnih snaga. U tom smislu znanstveno-tehnološka revolucija sama po sebi, nekim svojim spontanim determinizmom ne dovodi do promjene proizvodnih odnosa i prijelaza kako u socijalizam, tako i u višu etapu socijalizma. Socijalizam koji bi se isključivo temeljio na tehniči nužno bi bio pseudosocijalizam, tehnomorfiziranje ljudskog društva, jer tehnika kao način izvota i gledanja onemogućava primaran ljudski odnos prema čovjeku i svijetu i negira ljudsku revolucionarnost. Onda kada tehnika i tehnički kadrovi preuzimaju planiranje, programiranje, pa čak i funkciju kapitaliste ili države, nemoguće je govoriti o radniku i radničkoj klasi kao nosiocu tog procesa. Uloga radničke klase jest stvarno preuzimanje vlasti putem borbe za ostvarenje njezinih historijskih ciljeva. Time se ponajbolje pokazuje kako realni društveni proces koji vodi ka oslobodenju čovjeka nije moguće reducirati na materijalne proizvodne snage, ma koliko inače znanstveno-tehnološka revolucija sadržala intelektualnih elemenata.¹¹

U tom smislu ljudsku budućnost nije moguće identificirati sa znanstveno-tehnološkom revolucijom. I to bez obzira na bogatstvo, jer »Kao pretpostavku svoje reprodukcije kapital postavlja proizvodnju samog bogatstva, a stoga i univerzalan razvoj proizvodnih snaga, stalno revolucioniranje svojih postojećih pretpostavki.«¹² Ideologija znanstveno-tehnološke revolucije znači, naime, potiranje značenja načina proizvodnje ljudskog života i zajednice, smještanje tih problema izvan epohalne društvene akcije revolucionarnog proletarijata, a budućnost se motri jednostavno kao racionalizirana sadašnjost.

Ako znanstveno-tehnološka revolucija znači optimizam za deziluzionizirane u građanskom društvu, kao i za one koji prihvaćaju koncepciju etatičkog socijalizma, onda nije čudno što prilikom pretresanja njenih društvenih konsekvenci između znanstvenika sa Zapada i Istoka nije bilo otvorenijeg sučeljavanja, iako su se u svojim analizama manifestno ili latentno bitno različito ideologijski legitimirali. Uostalom, na čitavom Kongresu najbrojnija su po referatima i sudionicima i bile one forme rada u kojima su se, rekli bismo, uvjetno razmatrale ideologijski indiferentnije tome, kao što je ponajprije sociolingvistika, sociologija treće životne dobi, i slično. Drugi oblik rada, nastao zbog nemogućnosti normalne znanstvene komunikacije između participanata koji stoje na ortodoksnim dijametralno oprečnim pozicijama, bilo je paralelno raspravljanje o istom pitanju dviju odvojenih grupa sastavljenih od istomišljenika.¹³

¹¹ Pripomenuo bih usput da smo, i mi kao i čitav svijet, zahvaćeni procesom znanstveno-tehnološke revolucije, kojega je nemoguće drugačije motriti nego kao proces ostvarenja građanskog projekta svijeta. Samo jedan aspekt tog procesa o kojem se najčešće govori je industrijalizacija. Međutim, govorimo li konkretno o nama onda u interesu objektivnosti valja reći da smo mi daleko više promatrači, nego sudionici toga svijeta.

¹² Marx, Karl, *Temelji slobode*, Osnovi kritike političke ekonomije. Naprijed, Zagreb 1974, str. 248. Zbog cjelovitosti i str. 249.

¹³ Ponajbolje se ta pojava očituje u već spomenutoj strukturi istraživačkih komiteta.

Načinio bih, naravno, potpuni promašaj kada bih ove ocjene generalizirao na čitav rad Kongresa. Valja reći da se na Kongresu u nizu grupa i komiteta stvarno vodila kreativna i plodna znanstvena rasprava. Osobno sam imao prilike sudjelovati na nekoliko takvih skupova,¹⁴ a iz razgovora sa ostalim našim sociolozima poznato mi je da se tako radilo i u nekim drugim radnim grupama, istraživačkim komitetima, itd.¹⁵ Međutim, temeljit prikaz rada Kongresa prelazi ambicije ovog napisa.

Naši sociolozi na Kongresu

Zahvaljujući pomoći različitih naših fondova i institucija, te Međunarodnog sociološkog udruženja, unatoč velikoj udaljenosti i troškovima na Kongres u Toronto otputovala su 32 naša sociologa¹⁶ i dva novinara. Kako su se u radu Kongresa javila još dva sociologa¹⁷, koji su u to vrijeme boravili u SAD, to je na Kongresu sudjelovalo zaista impozantan broj sociologa iz Jugoslavije.¹⁸

Unatoč velikim razlikama u stupnju pripremljenosti sociologa iz pojedinih republika za Kongres¹⁹ neosporna je činjenica da je sudjelovanje naših sociologa u cjelini zapaženo. Kako bi cjelovitiju ocjenu bilo moguće dati tek uz jednu pomijnu analizu referata i diskusija, to mi ne preostaje drugo nego da, izbjegavajući

¹⁴ Posebice bih izdvojio ad hoc grupu koja je raspravljala o temi »Sistemska koncepcija društvene moći i struktura kontrole u društvu«, a koju su vodili *Walter Buckley* i *Tom R. Burns* (SAD). Ova je grupa neposredno na djelu pokazala izrazito kritički odnos prema funkcionalizmu i strukturalizmu, a koji su inače bili njezina orijentacija.

¹⁵ Primjerice: radna grupa koja je razmatrala temu »Funkcije i promjene sistema moći« na svojoj trećoj sjednici, prva sjednica na temu »Obitelj, društvena struktura i odnosi između spolova« radne grupe »Promjene uloge žene u svijetu rada i obitelji«, okrugli stol »Međunarodne napetosti i disharmonije«, obrada teme »Intelektualci i politika « u okviru rada istraživačkog komiteta za političku sociologiju, obrade tema »Klasna politika, stara i nova«, te »Istraživanje socijalne stratifikacije: teorijski i metodološki problemi« u okviru rada istraživačkog komiteta za socijalnu stratifikaciju, itd.

¹⁶ Iz Bosne i Hercegovine bili su to *Olga Kozomara* i još jedan kolega; iz Hrvatske: *Vesna Bošnjak*, *Ruža First-Dilić*, *Vesna Kolaric*, *Ivan Lučev*, *Oleg Mandić*, *Miro Mihovilović*, *Antun Pejak* i *Rudi Supek*; iz Slovenije: *Vladimir Arzenšek*, *Anton Bebler*, *Andrej Caserman* *Peter Klinar*, *Ziga Knap*, *Silva Mežnarić*, *Zdravko Mlinar*, *Stane Obranović*, *Krešo Petrović*, *Veljko Rus*, *Stane Saksida* i *France Vreg*; iz Srbije: *Zoran Andrić*, *Slobodan Bakić*, *Hajredin Hodža*, *Danilo Ž.* *Marković*, *Melanija Mikes*, *Vojin Milić*, *Desanka Savičević* i *Zivana Solak*.

¹⁷ *Katja Ocepek* i *Eugen Pusić*.

¹⁸ Sudjelovanje u pravom smislu podrazumijeva prezentiranje rada na Kongresu. Sudionici Kongresa podnijeli su sljedeće referate: *V. Arzenšek*, *Industrijski konflikti u Jugoslaviji*; *S. Bakić*, *Sociologija u Srbiji 1964—1974* (o »Sociološkom pregledu«); *A. Bebler*, *Vojni aspekti nesvrstavanja*; *R. First-Dilić*, *Odnos među spolovima u selima Jugoslavije*; *H. Hodža*, *Položaj narodnosti u Jugoslaviji*; *P. Klinar*, *Jugoslavenski radnici u Saveznoj Republici Njemačkoj: teorijski model empirijskog sociološkog istraživanja međunarodne migracije*; *O. Kozomara* (tema referata nije mi poznata); *I. Lučev*, *Socijalna struktura jugoslavenskog socijalističkog društva*; *O. Mandić*, *Tehnokrati — klasa u društvu koje se mijenja*; *S. Mežnarić* i *I. Josifovski*, *Socijalne promjene i intergeneracijska pokretljivost žena: slučaj postrevolucionarnog društva*; *M. Mihovilović*, *Slobodno vrijeme i kulturne potrebe stanovnika gradova Jugoslavije*; *M. Mihovilović*: *Indikatori i varijable budžeta vremena studenata univerziteta (primjer Sveučilišta u Zagrebu)*; *M. Mihovilović*, *Konflikti u porodici: Recipročna slika roditelji — djeca*; *M. Mihovilović*: *Utjecaj zaposlenosti na participaciju žene*; *M. Mihovilović*, *Faktori koji utječu na budžet vremena obitelji*; *M. Mikes*, *Neki oblici upotrebe jezika kod mađarsko-srpsko-hrvatskih bilingvista*; *V. Milić*, *Profesionalna struktura kao momenat socio-ekonomskog razvitka*; *K. Momirović* i *Z. Knap*, *Neki modeli društvene pokretljivosti*; *K. Petrović* i *A. Hošek*, *Određivanje sportskih aktivnosti u kanonskoj konfiguraciji latentnih dimenzija stratifikacije*; *E. Pusić*, *Strukturalne razlike između teritorijalnih i funkcionalnih sistema na lokalnoj razini*; *V. Rus*, *Odnosi moći između teritorijalnih i funkcionalnih sistema na lokalnoj razini*; *V. Rus*, *Eksterni i interni utjecaj industrijskih poduzeća*; *S. Saksida*, *A. Caserman*, *K. Petrović* i *I. Josifovski*, *Socijalna stratifikacija i mobilnost u jugoslavenskom društvu*; *D. Savičević*, *Nove tendencije u jugoslavenskoj socijalnoj politici*; *R. Supek*, *Politika stare i nove radničke klase*; *R. Supek*, *Političari i humanistička inteligencija*; i *F. Vreg*, *Sistemi komuniciranja: Razvojne promjene i historicitet*. Osim toga, iako nisu sudjelovali na Kongresu, svoje su referate poslali: *O. Burić*, *Neki zanemareni indikatori za međunarodne usporedbe društvenog položaja žena*; *P. Jambreč*, *Predušude i diskriminacija u sudskom procesu. Neki rezultati istraživanja stavova u Jugoslaviji*; *P. Jambreč*, *Segmentacija regionalnih elita i institucionalna inovacija: Istraživanje političke devijacije*; *I. Kuvačić*, *Postoji li kriza u sociologiji?*; *J. Makarović*, *Mladi kao medij društvene nejednakosti*; *M. Marković*, *Uslovi da se prevlada altjenacija*; *T. Martelanc*, *Radio-emisije za inozemstvo kao sila u međunarodnim odnosima*; *J. Obradović*, *Longitudinalno istraživanje participacije u procesima donošenja odluka u tvornicama*; *Z. Pešić-Golubović*, *Kritički pogled na interpretaciju i upotrebu pojma altjenacija u sociološkim istraživanjima*; *N. Toš*, *Model istraživanja migracija: Jugoslavenski radnici u SRNJ*.

Prikaz sudjelovanja naših sociologa na Osmom svjetskom kongresu objavili su u nekoliko nastava dnevnici *Delo* i *Politika*, koji su svoje novinare uputili na Kongres, (Zagar i Ž. Todorović).

¹⁹ Te su razlike bile zamjetne u različitim aspektima. Tako su npr. kolege iz Slovenije, uloživši ne mali trud, donijeli sa sobom veći broj primjeraka brošure u kojoj su objavili sve svoje referate osim referata *P. Jambreka*, koji se nalazio na University of Zambia.

svaku moguću i nenamjernu interpretativnu grešku, iznesem opći sud prema kojem smo po razvijenosti sociologije danas vodeća socijalistička zemlja. To je, naravno, ocjena sadržajne vrijednosti i znanstvenog dometa naših sociologa. Takav kompliment, međutim, ne dolazi u obzir kada se radi o organizacionom aspektu našega sudjelovanja. Očigledno, to je naša stara boljka zbog koje imamo, i to ne izlazimo u svijet.

Antun Petak

VIIIth WORLD CONGRESS OF SOCIOLOGY
Toronto, August 19—24, 1974
(S u m m a r y)

In this critical survey about the work of the VIIIth World Congress of Sociology, the author has first and foremost worked out the principal moments of its organization. He has particularly pointed at the transformation concerning the character of the world congresses of sociologists which have undergone the change from those prevailingly working to those manifest, and the change itself has been caused by an explicit great number of participants, as well as by heterogeneity of its programme.

Particularly paying attention to the theme of the congress »Science and Revolution in Contemporary Societies«, the author of the survey points at the approach to social aspects of science and scientific and technological revolution expressed at the first plenary session. From the short survey of main thoughts brought out by speakers at the first plenary session, it is no doubt evident that we cannot speak of an unic scientific approach. Just a superficial analysis suffices to show that besides the critical attitude of certain sociologists, the appearance of one group of scientists from the West and East is still permeated by an ideological weight. Particular observations were placed on an uncritical thesis about the scientific and technological revolution as a main strategy of the further development of socialism, and transformation of capitalism into socialism. As is being known, this thesis is based on the reduced conception of meaning and relationship between produce forces and produce relationships.

Translated by *Biserka Cesarec*